

Ә.Т.Төлеубаев

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ЭТНОГРАФИЯСЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Таңдамалы
мақалалар
мен
еңбектер
жинағы

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

Ә. Т. Төлеубаев

Қазақ халқы
этнографиясының мәселелері

Таңдамалы еңбектер мен мақалалар

2-т о м

АЛМАТЫ
2013

А. Т. Толеубаев

A. T. Toleubayev

Проблемы этнографии казахов

The issues of Kazakh ethnography

Избранные труды и статьи

Selected works and articles

Том 2

Volume 2

АЛМАТЫ
2013

ALMATY
2013

УДК 391/395 (574)
ББК 63.5 (5 каз)
Т 65

Ответственный редактор, д.и.н., профессор *Калшабаева Б. К.*
Составители сборника: *Толеубаева М. А., Жұматаев Р. С.*

Т 65 Толеубаев Ә. Т. Қазақ халқы этнографиясының мәселелері = Проблемы этнографии казахов = The issues of Kazakh ethnography/ Жауапты ред. Б. К. Қалшабаева; құраст. М. А. Толеубаева, Р. С. Жұматаев. – Алматы: Service Press, 2013.

ISBN 978-601-7283-04-9

Ә. Толеубаевтың екі томдық таңдамалы еңбектері жинағының екінші томына оның өткен ғасырдың 70-жылдарының соңынан бастап бүгінгі күнге дейін жазып жариялаған этнографиялық еңбектері кірді. Бұл еңбектердің көпшілігі қазақ тұрмысындағы өте көне заманнан келе жатқан әртүрлі наным-сенімдердің сарқыншақтарына арналған. Ғалым түрлі соқпар сенімдерге негізделген әдет-ғұрыптар мен салт-саналарды сипаттап жазумен қатар олардың ішкі тарихи мәні де саралайды. Жекелеген мақалаларда қазақтың дәстүрлі этнографиясының басқа да мәселелері қарастырылған. Кітап этнографтарға, археологтарға, фольклористерге, тарихшыларға, сонымен қатар қазақтың дәстүрлі мәдениеті тарихымен қызығушыларға арналады.

Во второй том двухтомного сборника избранных трудов профессора А. Толеубаева вошли его этнографические статьи, опубликованные с середины 70-х годов прошлого века по сегодняшний день. Большинство статей посвящены реликтам древних, доисламских верований казахов в семейном быту, хозяйственной деятельности и общественной жизни. Исследователь описывает и анализирует многие суеверные обряды и обычаи казахов, которые отражают традиционное мировоззрение и миропонимание народа. В отдельных статьях рассматриваются и другие вопросы этнографической традиции казахов. Книга рассчитана для этнологов, археологов, фольклористов, историков, а также для всех, кому небезинтересна традиционная культура казахского народа.

Т. 2. – 2013. – 496 б. – Қазақша, орысша, ағылшынша.
ISBN 978-601-7283-06-3

УДК 391/395 (574)
ББК 63.5 (5 каз)

Бастаға ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің тарих, археология және этнология факультетінің Ғылыми кеңесі ұсынған

Рекомендовано к печати Ученым советом факультета истории, археологии и этнологии КазНУ имени аль-Фараби

Recommended for publishing by the Board of Academics of the History, Archeology and Ethnology Faculty, Al-Farabi Kazakh National University

ISBN 978-601-7283-06-3 (т. 2)
ISBN 978-601-7283-04-09 (общ.)

© Толеубаев А. Т., 2013

МАЗМУНЫ ОГЛАВЛЕНИЕ

От автора	6
К истории изучения свадебной обрядности казахов	7
Пережитки анимистических представлений казахов (по материалам похоронно-поминальной обрядности)	15
Пережитки магии в традиционной детской обрядности казахов в начале XX века	22
О пережитках ранних форм верований и обрядов в современном быту казахов	29
Этнографтардың бір міндеті	32
Қазақтың мал шаруашылығына байланысты кейбір көне сенімдері	35
Синкретизм қазақшын демонологиясы	42
Ч. Валиханов – исследователь религиозных верований казахов	46
Шаманство казахов	48
Култ природы у казахов	56
Қазақтағы бақсылық	62
Қазақтағы батырлық дәстүр	85
Қазақ халқының табиғат мінәжаты	93
Қазақ наным-сенімдеріндегі рухтар мен жын-перілер	153
Қазақтың бақсылық өнері	181
Шаруашылықпен байланысты ғұрыптар мен наным-сенімдер	268
Дүниеден қайтқан адамды жерлеу және артын күтуге байланысты наным-сенімдер	288
Ахмет Байтұрсынұев еңбектеріндегі қазақ қоғамының жай-күйі, мәдениеті мәселелері	314
Жилище в представлениях, верованиях и обрядах казахов	320
Верования казахов, связанные со смертью	335
Отдельные аспекты категории «счастье» в казахском миропонимании	340
Рецензия на книгу К.И. Нурова «Казахстан: национальная идея и традиции»	348
The cult of nature and beliefs associated with economic activity	360
Beliefs and rituals in burial and commemorative ceremonialism	415
Орынбор өлкесі қазақтары этнографиясының кейбір мәселелері	459

Қадірменді Анам – Зейнегайып-қажы Қабдоллақзының рухына арнадым!

Сіздің ұлағатты тарбияң бен аналық ақ тілеуіңіздің арқасында әліппеден бастап осы еңбектеріңі жазу бақытына жеттім, мінату шатқаяқ, алдымшы сұм жалғанда аяғымды нық басып, мақсатты, адал әмір сүріп келе жатырмын. Әзіңге сол үшін де маңғі қарыздармын!

АВТОРДАН

Таңдамалы еңбектеріңнің 2-томына 1977 жылдардан бастап бүгінгі күнге дейін жазып, жариялаған және жарияламаған мақалаларым мен сүбелі дейтін жұмыстарым кірді. Бақсам, әр жылдары жазылып жарық көрген еңбектеріңнің көпшілігі арнаулы ғылыми жинақтарда ғана жарияланған екен. Кейінде бұл жинақтар өте аз таралымымен шығып, қазір ұлттық дәстүрдің қыр-сырып білуге құлашыпатын көпшілік халық, осы салада маманданған студенттер түр гоһ, арнайы мамандардың қолына тие бермейтін библиографиялық сирек дүниелерге айналыпты. Сондықтан осы еңбектер мен мақалалардың басын бір құрама жарияланымда қосып, таратқым келді.

Жинақтағы ғылыми еңбек атауларының астындағы арнайы жақшада олардың дерек көздері, яғни шыққан жері, жылы және беттері көрсетілген. Ал ондай белгілер жоқ мақалалар бұрын еш жерде жарияланбай осы жинақ арқылы алғаш жарық көріп отыр.

Жалпы тарихшылардың, оның ішінде әсіресе этнографтардың еңбектері жыл, тасыр өткен сайын өз құнын арттыра түседі. Қазақ дәстүрлі мәдениеті болыпша өткен тасырлардағы Шоқан, В. Радлов, Ә. Диваев, Ә. Марғұландардың жинап жариялаған еңбектері бүгін біз үшін қаншама құнды болса, біздің осы тақылеттес еңбектеріміздің де заман өткен сайын құндылығы артатындығына менің күмәнім жоқ.

Бұл еңбектердің бір парасы кеңес заманында жазылды. Сондықтан оларда көзделетін қазақтардың дәстүрлі діни қолқарастарына кейбір сын, ұнамсыз бағаларымызда сол кездің идеологиялық ұстанымы деп түсінерсіздер.

К ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ КАЗАХОВ

(Некоторые вопросы изучения этнических аспектов культуры.
Сборник научных трудов. Москва. 1977. С. 109-115)

Начавшиеся с 30-х гг. XVIII в. присоединение казахских земель к России обусловило необходимость систематического изучения территории Казахстана и, в первую очередь, хозяйства и культуры населения, его нравов, обычаев, внутренних и внешних связей. С этого времени этнографические материалы по традиционному быту казахов можно найти в описаниях участников военных и научных экспедиций, посольств, записках отдельных чиновников и местных краеведов, а позднее в специальных научных журналах и сборниках и даже в местной печати.

В данной работе мы ограничиваем свою задачу темой свадебной обрядности казахов. Основная цель автора – выяснить историографию этого вопроса в дореволюционный период. Эта тема не находила пока специального рассмотрения в советской этнографической литературе¹. В основу изложения положен хронологический принцип.

Во второй половине XVIII в. царское правительство организовало Вторую Академическую экспедицию, в которой участвовали видные ученые И. И. Лепехин, П. С. Паллас, В. Ф. Зуев, И. Г. Георги, Н. П. Рычков и др. Хотя эта экспедиция, с одной стороны, была связана с колониальной политикой, «однако, представляла собой строго научные, планомерно и систематически, под единым руководством проводимые исследования». В трудах участников этой экспедиции – И. Г. Георги² и Н. П. Рычкова³ – мы встречаем первые краткие сведения о свадебных обрядах казахов. Обращает на себя внимание сообщение, что в состав калмык, кроме лошадей, коров, верблюдов, входили и невольники.

В последней трети XVIII в. в казахскую степь наряду с научными экспедициями прибывали люди с военно-разведывательными и торговыми целями. Одним из них был русский офицер И. Г. Андреев, инженер по образованию. Он долгое время жил среди казахов Среднего жуза, в 1785-1790 гг. написал огромную работу, содержащую материалы по этнографии казахов⁴. Работа состоит из шести глав: пятая глава посвящена верованиям и обрядам, в ней даются краткие сведения и о свадебном обряде.

¹ См. касаются в своих работах: Масинов Е. А. Очерки по истории этнографического изучения казахского народа в СССР, Алма-Ата, 1956; Кисляков Н. А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. А., 1969; Аргизибаев А. Х. Казах халқымыздың семья мені неке. – Алма-Ата, 1973; Токарев С. А. Основные этапы русской дореволюционной и советской историографии // Советская этнография. – 1951. – №2. С. 165.

² Георги И. Г. Описание всех обитателей в Российском государстве народов. Ч. 2. О народах татарского племени. – СПб., 1779.

³ Дневные записки путешественника капитана Рычкова в киргиз-кайсацкую степь в 1771 г. – СПб., 1772.

⁴ Андреев И. Г. Описание средней орды киргиз-кайсаков // Новые описания оренбургских дел. Ч. XX. XVIII. – СПб., 1795-1796.